

DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-66-03>

УДК 930.1:27-277:091:929Максимович

Павло Єремєєв

кандидат історичних наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна

Email: p.v.eremeev@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0300-2645>

РЕЦЕПЦІЯ БІБЛІЙНИХ ТЕКСТІВ У РУКОПИСАХ МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО)

У статті здійснено спробу з'ясувати, у який спосіб біблійні образи актуалізуються в рукописах Михайла Максимовича (1804–1873) — видатного українського інтелектуала, першого ректора Київського університету. Проаналізовано зв'язок між сприйняттям Біблії Михайлом Максимовичем та його суспільно-політичними й філософськими поглядами. Дослідження ґрунтується на методологічних підходах Кембриджської школи інтелектуальної історії, теорії метафор та концепції «ми-груп» Георга Елверта. На основі дослідження рукописних нотаток ученого,

Як цитувати: Єремєєв, П. Рецепція біблійних текстів у рукописах Михайла Максимовича (за матеріалами Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, вип. 66, 2024, с. 55-80. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-66-03>

How to cite: Yeremieiev, P. Reception of Biblical Texts in the Unpublished Writings of Mykhaylo Maksymovych from the Holdings of the Institute of Manuscripts of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series History*, no. 66, 2024, pp. 55-80. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-66-03> (In Ukrainian)

© Єремєєв П., 2024

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

що зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, показано, що Михайло Максимович пов'язував євангельський образ Слова як другої іпостасі Святої Трійці зі специфікою людської словесності, одночасно проводячи паралель між образом «слова» і терміном «слов'яни». Образи Великого Потопу та Вавилонської вежі Михайло Максимович сприймає буквально. При цьому як послідовник Фрідріха Шеллінга він намагався гармонійно поєднати біблійну історіософію з власними студіями в галузі природознавства, історії та філології. У статті показано вплив романтизму на рецепцію біблійних образів у творчості Михайла Максимовича. Спираючись на протиставлення Духу і Букви в апостола Павла, Михайло Максимович символічно пов'язує образ Духу зі «Святою Руссю», а образ Букви — із Заходом. Характеризуючи історію слов'янських перекладів Біблії, Михайло Максимович перебував під впливом тогочасної дискусії щодо необхідності перекладання Святого Письма сучасними мовами, а також філософських і суспільно-політичних процесів першої половини та середини XIX ст. Виявлено подібності в поглядах Михайла Максимовича та Ореста Новицького на історію слов'янських перекладів Біблії. Показано, в який спосіб характеристики Біблії, що з'явилися в нотатках лекцій Михайла Максимовича (середина 1830-х рр.), пізніше відобразилися в його опублікованих працях.

Ключові слова: **Михайло Максимович, Біблія, релігія, історіографія, інтелектуальна історія, Україна, Східна Європа, образи.**

Михайла Олександровича Максимовича (1804–1873) справедливо вважають одним з найбільш яскравих представників українського інтелектуального життя першої половини та середини XIX ст. (Pinchuk 2005). Постать цього відомого ботаніка, фольклориста, історика та мовознавця, першого ректора Київського університету імені Святого Володимира, неодноразово ставала предметом спеціальних біографічних досліджень (Ostrianyn 1960; Korotkuj, Bilen'kuj 1999; Yas' 2006; Pecherans'kuj 2010; Kutsyj 2016), була проаналізована в рамках загальних робіт, присвячених історії ідейних рухів «довгого» XIX ст. (Saunders 1985; Velychenko 1992; Andriewsky 2003; Bilenky 2012). Студії останніх кількох десятиліть дозволили істотно переосмислити ідейну спадщину вченого в контексті сучасних теорій нації та націоналізму, виявити вплив загальних змін у стилях історіописання на «творчу лабораторію» вченого (Tolochko 2004; Yas 2014; Bilenky 2018).

Водночас погляди Михайла Максимовича на релігію, а також вплив особистої релігійності вченого на його наукові концепції, залишаються малодослідженими. В наявних працях висвітлювалися лише окремі аспекти цієї теми (Lastovs'kyj 2005; Korpaniuk 2005; Hulia 2005; Ryk 2006; Stohnij, Kuts 2006; Pecherans'kyj 2010). Зокрема, майже не вивченим є питання про специфіку рецепції біблійних образів у творчості вченого. Деякі аспекти цієї проблематики висвітлив сучасний український релігієзнавець Сергій Головащенко у своїй статті «“Українська псалтир” М. О. Максимовича як феномен вітчизняної біблеїстики: кілька запитань до тексту» (Holovaschenko 2006). Серед іншого, учений припустив, що для Михайла Максимовича головним першоджерелом перекладу псалмів українською мовою був церковнослов'янський текст Біблії. При цьому Максимович був знайомий з російським перекладом Псалтиря, що був виданий у Петербурзі 1822 р. Не виключено використання вченим поетичних перекладів та парафразів Псалтиря, що їх зробили Симеон Полоцький, Олександр Сумароков, Гаврила Державін і Тарас Шевченко. Також Сергій Головащенко звертає увагу на жанрові особливості перекладів Псалтиря Михайла Максимовича, ставить питання про принципи вибору Максимовичем псалмів для перекладання, а також про зв'язок перекладацьких зусиль ученого з його науковою діяльністю і суспільно-політичними поглядами.

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського зберігається великий масив невиданих текстів, які написав Михайло Максимович у період з початку 1820-х до початку 1870-х рр. Серед цих текстів — нотатки для лекцій та інші замітки Михайла Максимовича, його листи. Дотепер ці джерела практично не використовували для характеристики особистої релігійності вченого, а також специфіки сприйняття біблійного тексту Михайлом Максимовичем. Сучасний український історіограф Олексій Ясь, використовуючи деякі із зазначених матеріалів, серед іншого показав вплив метафізичних уявлень Михайла Максимовича на його погляди щодо української етнокультурної специфіки (Yas 2014, 182–184).

У своїх попередніх дослідженнях, спираючись як на опубліковані наукові праці Михайла Максимовича, так і на його рукописну спадщину, ми спробували показати, що для світогляду вченого був характерний біблійний буквалізм. Зокрема, як фактично достовірну оповідь про минуле людства вчений сприймав описані в книзі Буття творення світу та всесвітній потоп. Спираючись на біблійні контексти використання слів «плем'я», «народ» та «коліно», Михайло Максимович намагався зрозуміти, чим народ є в самій своїй суті (Yeremieiev 2022).

Завдання цієї статті — з'ясувати, як і в яких контекстах у рукописах Михайла Максимовича згадано біблійні тексти, які саме фрагменти Біблії вчений найчастіше цитував у нотатках, у який спосіб рецепції біблійних текстів у рукописах Михайла Максимовича були пов'язані з його науковими, суспільно-політичними поглядами, стилем історіописання та особливостями життєвого шляху. Спираючись на дослідження Георга Елверта у галузі теорії нації, зокрема, на його концепцію «ми-груп» (Elwert 1995), у цій статті здійснено спробу з'ясувати, яку роль відігравало переосмислення біблійних образів у конструюванні та осягненні Михайлом Максимовичем власних ідентичностей.

У методологічному плані ми спираємося на підходи Кембриджської школи інтелектуальної історії (Skinner 1963; Росоцьк 1985). Зокрема, врахування описаних Людвігом Віттенштайном принципів «мовленнєвих ігор» у дослідженні інтелектуальної історії дає змогу зрозуміти, як залежно від контексту змінювалося значення термінів, що їх використовував Михайло Максимович у рецепції біблійних образів. Також ми враховували засадничу метафоричність людської мови та свідомості, що її переконливо показали Джордж Лакофф та Марк Джонсон у своїй знаковій роботі «Метафори, якими ми живемо» (Lakoff, Johnson 2003). Зважаючи на це, ми прагнули з'ясувати, які метафори використовував Михайло Максимович, характеризуючи у своїх рукописах біблійні тексти. Яку роль ці метафори відігравали у формуванні вченим смислів, які, на його думку, були пов'язані з Писанням? Зважаючи на наявність різноманітних інтерпретацій

феномену метафори в сучасному мовознавстві (Sakhniuk 2019), ми спиралися на запропоновані Евою Доманською принципи побудови «теорії низу», відповідно до яких наявні концептуальні схеми слід не просто механічно застосовувати для вивчення конкретного історичного матеріалу, а радше використовувати задля початкової постановки досліджуваних питань (Domans'ka 2012).

Варто зазначити, що деякі тексти Біблії Михайло Максимович дуже добре знав з дитинства. Сам він у спогадах писав: «П'ятий рік життя мого минув у Тимківщині. Звідти я був відданий до Благовіщенського жіночого монастиря, що був у Золотоноші, в якому навчалася грамоти і мати моя, і всі мої дядьки Тимківські. Там біля черниці Варсонофії, сестри генерала Голенки, пройшов я Граматику, Часловець і Псалтир (монастирський курс наук, встановлений ще св. Кирилом-філософом першовчителем слов'янським)» (пер. з рос.)¹ (Maksymovych 1994, 388–390).

Як бачимо, саме церковнослов'янський варіант Писання (особливо ті його фрагменти, що найчастіше актуалізувалися в православному богослужінні) був найбільш звичним і знайомим для Михайла Максимовича. У рукописах 1830–1870-х рр. він цитуватиме Писання саме церковнослов'янською мовою. Водночас варто взяти до уваги також той факт, що освіта майбутнього вченого (1819 р. він закінчив Новгород-Сіверську гімназію, після чого навчався в Московському університеті) передбачала й вивчення латини та давньогрецької мови (Shevchenko-Savchyns'ka 2011, 126–134). Тож не виключено, що Михайло Максимович був знайомий і з латинським перекладом Писання, оригінальним грецьким варіантом Нового Заповіту, а також із Септуагінтою.

Заслуговує на увагу рукопис Михайла Максимовича «Про переклад Біблії [Нотатки про Біблію та богослужбові книги]» (IN NBUV, f. 32, ор. 1, srp. 402). В архівному описі рукопис датовано 1824 р., однак цю інформацію подано зі знаком питання. На одному з аркушів,

¹ Тут і далі, якщо не вказано інше, всі переклади належать авторів статті.

у верхньому правому кутку, олівцем записано «1824» (почерк схожий на почерк Михайла Максимовича) (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 402, ark. 3). Можливо, саме це стало основою для вказаного датування.

У цьому рукописі Михайло Максимович пише про переклад біблійних книг, що його здійснили Кирило та Мефодій, згадує про відомі йому давні пергаментні списки біблійних книг церковнослов'янською мовою, рукописну Біблію Іоакіма, яка була створена 1538 р. та зберігалася у Патріаршій Бібліотеці. Також Михайло Максимович пише про біблійні фрази в давньоруських джерелах, аналізує передмову до Острозької Біблії 1581 р. При цьому він вказує, які книги Біблії перекладали церковнослов'янською мовою з Септуагінти, а які — з Вульгати, звертає увагу на помилки, що з'являлися в біблійних книгах під час переписування, а також зусилля середньовічних та ранньомодерних ієрархів, спрямовані на виправлення цих помилок (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 402, ark. 1–3). На останніх аркушах аналізованого рукопису Михайло Максимович з філологічного погляду вивчає Остромирове Євангеліє, а також згадує про Реймське Євангеліє (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 402, ark. 8–9).

Варто зазначити, що незабаром, 1837 р., вийшла робота професора Київського університету Ореста Новицького «Про першопочатковий переклад Священного Писання на слов'янську мову», в якій було проаналізовано й книги, які згадував Михайло Максимович у своїх нотатках (зокрема, Біблію Іоакіма 1538 р.) (Novickij 1837). Орест Новицький та Михайло Максимович були знайомі (Do 215-oi richnytsi), більше того, їхні загальні уявлення щодо методу аналізу перекладів були схожі (Shmiher 2018, 81). Тож питання про взаємовплив їхніх поглядів на питання історії слов'янських перекладів Біблії ще має бути спеціально досліджено.

У нотатках Михайла Максимовича проаналізовано «зовнішню форму Біблії», учений порівнює її з давньоіндійськими та давньогрецькими текстами й робить висновок, що за стилем біблійні тексти загалом відповідають формам, характерним для давніх народів, проте вони в цьому плані більш вільні, не мають тієї визначеності, як в індійців та греків. Учений вивчає співвідношення епічного та ліричного типу

висловлювань у біблійних текстах, характеризує псалми як «вільне вознесення душі до Бога», пише про поширеність притч у Новому Заповіті. При цьому Михайло Максимович впевнено постулює тезу про богонатхненність Біблії (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 402, ark. 6).

Дуже показовими є згадки Біблії в нотатках до лекцій зі словесності, що їх створив Михайло Максимович у 1834 р., на початку його викладання та ректорства в Київському університеті (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 389). На перших аркушах вказаних нотаток Михайло Максимович пише про значення Біблії в розвитку східнослов'янської словесності. Він особливо акцентує увагу на тому факті, що Біблія була доступна «зрозумілою мовою». При цьому вчений підкреслює, що в давній Русі «уникали самовільного толкування», після чого вказує на використання пастирями толкових Євангелій та Псалтиря, писаних отцями Церкви. Далі Михайло Максимович зазначає: «текст дещо змінювали: не у букві бачили сутність справи. Біблія була джерелом народної просвіти» (пер. з рос.) (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 389, ark. 6).

Схарактеризувавши значення Біблії в розвитку давньоруської словесності загалом, Михайло Максимович називає та коротко характеризує значення конкретних книг Писання, що були поширені на Русі. Згадуючи Євангелія, він підкреслює: «перекладали не літера у літеру, але вникали у сенс та дух» (пер. з рос.). Далі Михайло Максимович спеціально згадує списки Євангелія від Іоанна (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 389, ark. 6). Очевидно, згадка саме копій цього Євангелія пов'язана з тим, що на Русі були поширені так звані тижневі Євангелія, або апракоси, в яких євангельські уривки подавалися в послідовності, передбаченій церковною службою. При цьому, було два типи Євангелій-апракосів: повний апракос включав весь євангельський текст, тоді як у короткому повністю наводили саме Євангеліє від Іоанна, уривки з інших трьох Євангелій становили не більше 40 % тексту (Literatura Drevnej Rusi 1996). Утім, Михайло Максимович, згадавши у своїх нотатках списки Євангелія від Іоанна, особливо підкреслює його духовну значущість. Він пише, що Іоанн Богослов — «улюблений учень Христов, що так ясно зобразив Божественного вчителя» (пер. з рос.) (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 389, ark. 6).

Як бачимо, Михайло Максимович, будучи переконаним православним християнином, не просто досліджує значення різноманітних біблійних книг у розвитку давньоруської словесності, він емоційно оцінює їхню духовну значущість, висловлює захоплення авторами біблійних текстів, що поширювалися на Русі. Отже, Михайло Максимович оцінює розвиток словесності давньої Русі в аксіологічних категоріях, він ніби сам стає частиною описуваної спільноти, захоплюючись тим, чим, на його думку, захоплювалися описувані в його нотатках давньоруські книжники. У такий спосіб ніби зникає грань між дослідником та образами минулого, описаними в його тексті, що є типовою рисою романтичного стилю історіописання (Yas 2014, 137–318). Учений також згадує про поширені на Русі списки Псалтиря з «толкуваннями» Василя, Притчей Соломона та Премудрості Сіраха (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 389, ark. 6).

Варто зазначити, що, описуючи специфіку побутування Біблії в давній Русі, Михайло Максимович, очевидно, натякає і на сучасні йому дискусії щодо релігійного життя. Тоді залишалося суперечливим питання щодо можливості й необхідності перекладання Святого Письма російською мовою. За кілька років до створення аналізованих нотаток, у 1826 р., припинило свою діяльність Російське біблійне товариство, причому звинувачення членів біблійного товариства в проповідуванні неправославних поглядів часто поєднувалися із засудженням самої ідеї перекладання Біблії (Faggionato 2001, 459–487). Палким супротивником перекладу Біблії «мовою театру» був адмірал Олександр Шишков, що в період з 1824 до 1826 рр. обіймав пост міністра народної освіти. Лише після смерті Миколи I Святійший Синод постановив відновити роботу над російським перекладом Біблії (Batalden 2021, 129–150).

Логічно припустити, що Михайло Максимович, підкреслюючи важливість зрозумілості біблійних текстів для народу в давній Русі, у такий спосіб натякав на сучасну йому ситуацію. Сам Михайло Максимович чудово орієнтувався в церковнослов'янському тексті та високо оцінював значення і красу церковнослов'янської мови (Maksymovych 1880, 431). Проте він же вважав корисним переклад Біблії сучасними мовами. Про це свідчить як його власний переклад

псалмів українською (Psalmu), так і той факт, що в листі князю В'яземському 1869 р. Михайло Максимович цитує передмову до російськомовного Псалтиря, у якій митрополит Філарет (Дроздов) указував на важливість перекладання Святого Письма рідною для вірян мовою (Pis'ma M. P. Pogodina, S. P. Shevyreva і M. A. Maksimovicha, 203).

Одночасно, підкреслюючи доступність Біблії для сприйняття жителів православної Русі, Михайло Максимович протиставляв східнохристиянську духовність західній. Варто зазначити, що різка критика католицизму була характерною рисою світогляду Михайла Максимовича (Kutsyj 2016; Yeremieiev 2023). Навіть більше, в аналізованих нотатках до лекцій 1834 р. на тому ж аркуші, що й наведені вище міркування стосовно Біблії, міститься і наступна характеристика загальної ситуації в давній Русі: «Давній період. Запровадження християнства — боротьба з язичництвом, глибоко вкоріненим, і з католицизмом — що вже наступало» (пер. з рос.) (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 389, ark. 6). Акцентуючи увагу на зрозумілості церковнослов'янської мови жителям давньої Русі, підкреслюючи роль цього факту в розвитку освіти на східнослов'янських теренах, Михайло Максимович протиставляв описану ситуацію становищу на тих землях, де домінував католицизм. Адже, як відомо, в часи середньовіччя Католицька церква не практикувала переклади Святого Письма. І Михайло Максимович, вказуючи на протилежну практику в Православній церкві, очевидно, засуджує католицькі принципи.

Вказуючи, що в давній Русі біблійні тексти сприймали відповідно до настанов святих отців, без самовільного трактування, Михайло Максимович також, очевидно, намагався не лише схарактеризувати минуле, але й вказати на позитивний приклад сучасникам. Варто зазначити, що вимога тлумачити Святе Письмо відповідно до того, «як виклали світила й учителі Церкви у своїх писаннях», міститься у 19-му правилі Трульського собору 691–692 рр. (Кпућа рравуѣ). Однак у той час, як Михайло Максимович навчався в Московському університеті, в інтелектуальному житті Російської імперії надзвичайно поширеним був містицизм, репрезентований, серед іншого, керівником

новоствореного Міністерства духовних справ і просвіти Олександром Голіциним. Містицизм того часу включав не лише віру у можливість та необхідність особистого контакту з Богом, що загалом цілком логічно і в рамках православного світогляду, але й ідею неважливості й умовності наявних конфесійних меж (Kondakov 2005). Церковні таїнства в цій парадигмі усвідомлювали лише як символи, зовнішні ознаки певного духовного стану та допоміжний інструмент у духовному житті. Саму Православну церкву, як і інші християнські конфесії, сприймали як певні зовнішні оболонки. Ідеї містицизму початку XIX ст. лежали в основі діяльності вже згаданого вище Біблійного товариства. У цьому контексті авторитет Біблії як такої відривався від авторитету Православної церкви, зокрема, від авторитету святих отців. Містицизм спричиняв серйозні дискусії у вищому суспільстві, зокрема, його палко критикували архімандрит Фотій Спаський, митрополит Серафим Соболевський та граф Олексій Аракчєєв. Імператор Олександр I, який спочатку підтримував містиків, згодом став на позицію їхніх критиків. Унаслідок цього Олександр Голіцин 1824 р. був відправлений у відставку, а 1826 р. новий імператор, Микола I, закрити Російське біблійне товариство (Batalden 2021).

Очевидно, що Михайло Максимович, який палко цікавився релігією та філософією, знав про ці дискусії. Ба більше, він був особисто знайомий з митрополитом Київським Євгенієм Болохвітіновим (Markov 1986, 24), який у середині 1820-х рр. висловлювався за припинення діяльності Біблійного товариства (Khytrovs'ka 2009, 28–32). Отже, вказуючи на практику тлумачення Біблії з опорою на святих отців у давній Русі, Михайло Максимович, очевидно, критикував погляд на Біблію як на текст, який кожний вірянин має сприймати, лише спираючись на власний духовний досвід. Учений обстоював традиційний православний погляд, закріплений у згаданій вище постанові Трульського собору.

Заслугують на увагу також наведені вище міркування Михайла Максимовича про те, що переклад Біблії церковнослов'янською мовою здійснювався «не слово у слово», «не в букві, а в суті бачили сутність справи», «вникали у сенс та дух» (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 389, ark. 6).

Важливість цієї ідеї для Максимовича є очевидною, адже він двічі повторює її на одній сторінці: у характеристиках перекладу Біблії загалом та через кілька рядків — описуючи переклади Євангелій. Очевидно, що протиставлення Михайлом Максимовичем «духу» і «букви» відсилало до відомої фрази з Другого Послання Коринфянам: «І Він нас зробив бути здатними служителами Нового Заповіту, не букви, а Духа, — бо буква вбиває, а Дух оживляє» (2-ге Кор. 3:6). Проте актуалізація цього уривку в Михайла Максимовича була пов'язана з його протиставленням Русі та Заходу. Адже в тих самих нотатках Михайло Максимович, розмірковуючи над значенням термінів «література» і «словесність», пише: «Література: що писано про який-небудь предмет, науку. Не наше, а іноземне слово. Їм хочуть замінити слово, що було у нас, — словесність. Даремно. Література передбачає літеру, письмо...». Після цього вчений зазначає, що термін література «не обіймає тієї неписаної, усної частини словесності, якою так багатий народ російський: тисячі пісень, казок, прислів'їв». На основі цих міркувань Михайло Максимович робить висновок: «Ім'я словесності означає: літера — Заходу, для нас — Слово» (пер. з рос.) (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 389, ark. 9).

Тут слід зазначити, що, хоча Михайло Максимович у своїх історичних та етнографічних працях всіляко підкреслював специфічність України, водночас він залишався переконаним прихильником єдності українців та росіян, об'єднуючи їх терміном «руській мір» (Максумович 1876, 397; Максумович 1877, 217). Як зазначає Олексій Ясь, «М. Максимович впритул наближається до думки про цілісність і відмінність українського історичного буття, порівняно з російською минувиною... Але М. Максимович так і не генералізує свої спостереження до лінії вододілу, за якою постають відомі формули: «дві народності» чи «три національні типи». Тому дві частини Руського світу з різною історичною долею в його історичному письмі все ж таки сполучаються в образі святої Русі, яка є основою їхньої внутрішньої єдності. Її творить метафізичний Руський дух, який, здавалося б, усуває чи нівелює історичну самобутність українців та великоросів!» (Яс 2014, 182–184).

В аналізованих нотатках Михайло Максимович, спираючись на біблійне протиставлення Духу та Літери, символічно зближає «Святу Русь» із Духом, тоді як Захід іншується через його символічну прив'язку до образу Літери.

Михайлом Максимовичем здійснює актуалізацію біблійних образів і в контексті своїх антропологічних міркувань та роздумів щодо значення словесності у ствердженні «народного духу». Загалом цей романтичний концепт був надзвичайно важливим у творчості вченого (Уас 2006, 51–63). При цьому в нотатках Михайло Максимович пов'язує євангельський образ Слова як другої іпостаті Святої Трійці зі своїми міркуваннями про значення мови в житті людини та народу. Цитуючи першу фразу з Євангелія від Іоанна, учений пише: «Спочатку було Слово: тобто словом створений світ... Тому слово являє собою вищу відмінність людини. [Це] загальна, вроджена властивість, — тому така могутня, — тому маємо ми цінувати його, реалізуючи дар Божий. Ми — Словени... Слава, Слову». Нижче Михайло Максимович пише: «У мові — особистість народу» (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 389, ark. 8). При цьому мову він характеризує як «живу, органічну сукупність слів» і стверджує, що «в мові виражається душа і життя народу, його особистість» (пер. з рос.) (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 389, ark. 31).

В іншому місці аналізованих нотаток Михайло Максимович пише: «І як на початку всього Світу — Слово було у Бога, і все пішло з нього, весь світ зі своїми незчислимими та різноманітними звуками, так і в людській творчості — спочатку являється Слово». Далі вчений зазначає: «Наші предки з глибоким усвідомленням називалися словенами. У них від Слова — і Слава... Словом славна людина» (пер. з рос.) (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 389, ark. 26).

Як бачимо, Михайло Максимович пов'язує євангельський образ Слова з характеристикою людської природи, одночасно зіставляючи термін «слово» з етимологію поняття «слов'яни», що становить важливу частину його ідентичності.

Отже, біблійні образи стали основою антропологічних уявлень Михайла Максимовича. При цьому, у характерному для романтизму стилі вчений антропоморфізує народ. Як наслідок — його уявлення

про роль слова та мови в житті людини, що мали біблійне підґрунтя, переносилися й на образ народу. Водночас образи слов'янськості, важливі для світогляду вченого, етимологічно пов'язувалися в його свідомості з образами євангельського Слова, другої іпостасі Святої Трійці. У такий спосіб конструйована в уяві вченого «ми-група» сакралізувалася й рівночасно протиставлялася Заходу, що сприймався як суб'єкт, відчужений від справжнього духовного життя.

Зв'язок біблійних образів, антропологічних та етнографічних ідей Михайла Максимовича стає зрозумілим у контексті його захоплення шеллінґізмом. У вченні Фрідріха Шеллінґа концепт «єдності» відігравав визначальну роль. У праці «Ідеї для філософії природи як вступ до вивчення цієї науки» (1797 р.) Фрідріх Шеллінґ писав: «єдиною кінцевою метою всякого розгляду природи та науки про неї може бути тільки пізнання абсолютної єдності, яка обіймає ціле і яка в природі дає себе пізнати тільки з одного свого боку... В природі пізнаємо весь абсолют» (Schelling 1988, 272). Ці ідеї відобразилися у працях Михайла Максимовича. Зокрема, 1833 р. в журналі «Телескоп» було опубліковано його «Лист про філософію», у якому вчений писав про необхідність зведення до єдиного та загального начала найголовніших сфер знань (Maksymovych 2000). А в неопублікованих нотатках «Зауваги щодо людини, богопізнання» (1860-ті рр.) Михайло Максимович, серед іншого, пише про необхідність єдності науки та віри (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 502, ark. 8).

В аналізованих вище нотатках до лекцій зі словесності 1834 р. Михайло Максимович характеризує біблійну розповідь про Вавилонську вежу як буквальный опис минулого людства, будуючи на ній свої міркування щодо історії мов. Навівши церковнослов'янською мовою фразу з книги Буття «І була вся земля одна мова та слова одні» (Бут. 11:1), учений пише: «Була єдина мова і після падіння. Розселення людей по обличчю всієї землі та змішання їх мов — ось дві фатальні події в людському роді, безпосередньою дією Божої волі зроблені. Це розселення та змішання триває і досі...» (пер. з рос.) (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 389, ark. 28).

Біблійні образи відіграють важливу роль і в нотатках Михайла Максимовича до вступної лекції з історії російської словесності (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 462). У контексті осмислення феномену людської словесності як такої вчений актуалізує євангельський образ предвічного Слова: «Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово» (Від Івана 1:1). Михайло Максимович зазначає: «За своїм походженням і сутністю слово наше — божественного походження, воно почерпнуто людиною не з видимої природи, а з того ж лона найвищої істоти, від якої вона отримала безсмертну душу. Оскільки одна людина має на землі безсмертну душу, то вона одна і обдарована словом. Значить слово сутнісно належить душі людській, а не утворилося в ній поступово, як то пояснюють матеріалісти, доводячи, що перші початки слова становили голосні, потім вигуки, а там далі імена та дієслова. Як людина є образ і подоба Творця, так слово людини є образ та подоба Слова Творчого; через це в ньому цілком виражається творча діяльність нашого духу. Предки наші безперечно глибоко усвідомлювали велике значення слова, коли назвали себе слов'янами, тобто, тими, хто говорить. У слові душа виливає всю глибину свого життя» (пер. з рос.) (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 462, ark. 1). І далі вчений пише: «Кожне слово є вираз якогось вигину внутрішнього життя душі. Сукупність слів, у яких виражається душа відомого народу, сукупність жива, органічна, — називається мовою його... Народ через мову висловлює свою душу» (пер. з рос.) (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 462, ark. 2). Що ж стосується богонатхненності Писання, Михало Максимович зазначає: «Був колись стан душ, наприклад, богонатхнення, коли людина знаходилася в безпосередньому зв'язку з Божественним. То був найвищий стан людини на Землі, тоді дух її ставав органом Духу Божественного. Він був доступний духу небагатьох людей, і пам'ятником його залишилися Св. Писання Старого та Нового Заповітів» (пер. з рос.) (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 462, ark. 5).

Ідеї, що їх виклав Михайло Максимович у нотатках до лекції з історії словесності, пізніше були розвинені в його опублікованих працях «Історія давньої російської словесності» (1839) та «Начатки російської філології» (1848), що були перевидані в третьому томі «Зібрання

творів» Михайла Максимовича (Maksymovych 1880, 25–155, 346–472). Комплексне зіставлення рукописів вченого та його опублікованих праць з філології та історії словесності може стати завданням окремого дослідження. У контексті нашої теми варто відзначити, що в «Начатках російської філології» Михайло Максимович повторює свою ідею про зв'язок людської словесності з Божим Словом, про яке мовиться в першій главі Євангелія від Іоанна (Maksymovych 1880, 32). Цитуючи фрагменти з книги Буття (Буття 11: 1-6) та Діянь апостолів (Діяння 13:26), він поясне історію мов за допомогою буквально сприйнятих образів Вавилонської вежі (Maksymovych 1880, 54). В «Історії давньої російської словесності» вчений розвиває ідеї про позитивний вплив поширення біблійних текстів зрозумілою церковнослов'янською мовою на «розумову діяльність» у Давній Русі (Maksymovych 1880, 374).

У «Нотатках щодо єврейської поезії» (1830-ті рр.) Михайло Максимович аналізує старозаповітні тексти, висловлюючи своє захоплення як їхнім змістом, так і літературною формою (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 401). Тут цікаво відзначити, що термін «єврейський» учений використовував виключно щодо текстів Старого Заповіту, тоді як євреїв Східної Європи у своїх опублікованих працях він називає терміном «жиди» (Maksymovych 1876, 479, 551, 573, 603; Maksymovych 1877, 287, 390). У такий спосіб Михайло Максимович, очевидно, символічно відділяв Старозаповітний Ізраїль від сучасного йому єврейства, оцінки якого у працях Михайла Максимовича були загалом негативні.

Згаданий вище акцент на ідеях єдності, що його запозичив Михайло Максимович з праць Фрідріха Шеллінга, проявився і в його оцінках значення старозаповітних текстів. Максимович пише: «Єврейська словесність являє єдність і цілість найбільшу. Один предмет у них — Бог, один дух — Божий» (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 401, ark. 1). На основі аналізу старозаповітних книг учений робить висновок: «Священні писання беруться з одкровення святих праотців як із Божественного просвітництва, збереженого у чистоті, переданого нащадкам з вірністю строгою, з повною вірою та непрекослів'ям» (пер. з рос.) (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 401, ark. 2).

Дуже показовими є нотатки Михайла Максимовича «Дванадцять менших пророків», що їх датовано 1854 р. (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 403). У цих нотатках книги Осії, Йоїла, Амоса, Овдія, Йони, Михея, Наума, Авакума, Софонії, Огія, Захарії і Малахії проаналізовано в загальному контексті християнської історіософії, яку вчений поєднує з інформацією щодо релігійного життя поза Ізраїлем. Михайло Максимович пише: «Коли поняття про Єдиного Бога в інших народів стали зникати, одні євреї зберегли чисте єдинобожжя (одночасно з ним у персів було двобожжя, у індійців — веда, у єгиптян — багатобожжя). У індійців: 1. Брахмаїзм — Єдинобожжя. 2. Шиваїзм — дуалізм. 3. Вішну — примирив дуалізм з брахмаїзмом, і вийшло трибожжя (Тримурті)» (пер. з рос.) (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 403, ark. 2). При цьому Михайло Максимович пише про час, коли, на його думку, відбулися ключові події біблійної історії. Вавилонське стовпотворіння він датує 3000 р. до н. е., життя Авраама — 2000 р. до н. е., Мойсея — 1500 р. до н. е. (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 403, ark. 2)

«Витяги з Біблії», що їх зробив Михайло Максимович, дають змогу простежити взаємовплив сприйняття вченим текстів Святого Письма та його етнографічних ідей. Витяги з різноманітних книг Біблії (як Старого, так і Нового Заповітів) наведено церковнослов'янською мовою, транслітерованою відповідно до норм російської мови того часу. Всі виписані Михайлом Максимовичем фрагменти містять згадки термінів «плем'я», «народ», «коліно», «мова». При цьому вказані слова в цитатах підкреслено, а на полях олівцем Михайло Максимович робить досить нерозбірливі коментарі. Наприклад, у примітках є такі міркування: «Коліно = говір, плем'я = речь, народ = мова» (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 2481, ark. 1). На полях стоїть NB навпроти виписаних фрагментів з Об'явлення: «Потому я глянув, і ось натовп великий, що його зрахувати не може ніхто, з усякого люду, і племен, і народів, і язиків, стояв перед престолом і перед Агнцем, зодягнені в білу одягу, а в їхніх руках було пальмове віття» (Об'явлення 7:9) та «І говорить до мене: Води, що бачив ти їх, де сидить та розпусниця, то народи та люди, і племена та язики» (Об'явлення 17:15). Тож ці фрагменти для Михайла Максимовича виявилися особливо значущими в контексті

міркування щодо значення термінів, які позначають етнічне життя. На одному з аркушів Михайло Максимович внизу зробив примітку чорнилами: «У книзі Іова, Притчей, Еклезіаста, Премудрості Соломона і Сірах слово «язик» як народ не зустрічається. В книзі Царств воно замінюється іншим словом: іноплеменники. Напр. 1 Цар. Г. 4. Ст. 2» (пер. з рос.) (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 2481, ark. 3).

Можна припустити, що Михайло Максимович, який сприймав народ у примордіальних категоріях і при цьому безсумнівно вірив у богонатхненність Біблії, за допомогою Святого Письма намагався зрозуміти, чим народи є в самій своїй суті, тобто чим вони є в очах Бога. Тут ми бачимо очевидні паралелі з ідеями Гердера, який писав про народи як про думки Бога (Schmidt 1956, 407–417).

Згадані вище «Зауваги щодо людини, богопізнання» Михайла Максимовича (1860-ті рр.) пронизані біблійною логікою. При цьому, вірячи в богонатхненність Біблії, Михайло Максимович одночасно рефлексує щодо обмеженості наших понять та неможливості пізнати (і тим більше виразити) Бога в його глибині: «Богопізнання розділяють зазвичай на природне та одкровенне. Але й те, й інше складається в нас частково з готових понять, прийнятих нами від інших, частково — з нашого внутрішнього устремління. Готові поняття про Божество, чомусь нами прийняті, можуть бути більш менш згодні або незгодні з нашим внутрішнім прагненням: від того часто думки наші про Бога суперечать думкам нашим про інші предмети» (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 502, ark. 6). І далі вчений зазначає: «Будь-яке міркування про Божество подібне до хмари на небі, що приховує її нескінченну глибину» (пер. з рос.) (IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 502, ark. 12).

Отже, Михайло Максимович з дитинства був знайомий з біблійними текстами у церковнослов'янському перекладі, протягом всього життя зберігав віру в богонатхненність Святого Письма. Він активно посилався на Біблію у своїх рукописах, актуалізуючи біблійні образи в контексті міркувань щодо історії мови, антропологічних та етнографічних рефлексій. Сприйняття ідей Фрідріха Шеллінга щодо цілісності спонукало Михайла Максимовича до спроб створити цілісну концепцію, у якій буквально сприйняті біблійні образи

поєднувалися з його студіями в галузі історії, антропології, філології та народознавства. Наявне у Другому посланні апостола Павла до Коринфян протиставлення Духу і Букви Михайло Максимович переносить на образи православної Русі та Заходу. При цьому символічно пов'язує Русь із Духом, а Захід — із Буквою. В контексті міркувань щодо словесності в рукописах Михайла Максимовича актуалізовано наявний в Євангелії від Іоанна образ Слова, через яке Бог творить світ. Михайло Максимович символічно розділяє Старозаповітний Ізраїль та сучасне йому єврейство, використовуючи різні терміни на позначення цих спільнот («євреї» та «жиди» відповідно). При цьому, згадуючи в лекціях про рецепцію Біблії в культурі давньої Русі, Михайло Максимович перебував під впливом тих дискусій, що велися в часи його молодості у зв'язку з поширенням містицизму й діяльністю Російського біблійного товариства.

Список джерел та літератури / References

Andriewsky, O. The Russian-Ukrainian Discourse and the Failure of the “Little Russian Solution,” 1782–1917. In: A. Kappeler, Z. Kohut, F. Sysyn, M. von Hagen (eds.). *Culture, Nation and Identity: The Ukrainian-Russian Encounter (1600–1945)*. Edmonton, 2003, pp. 182–214.

Batalden, S. Empire and Nation in the Politics of the Russian Bible. In: G. Atkins, Sh. Das, B. Murray (eds.). *Chosen peoples. The Bible, Race and Empire in the Long Nineteenth Century*. Manchester, 2021, pp. 129–150. DOI: <https://doi.org/10.7765/9781526143051.00014>

Bilenky, S. *Imperial Urbanism in the Borderlands: Kyiv, 1800–1905*. Toronto, 2018. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctvqsdn4m>

Bilenky, S. *Romantic Nationalism in Eastern Europe: Russian, Polish, and Ukrainian Political Imaginations*. Stanford, 2012.

Do 215-oi richnytsi vid dnia narodzhennia Oresta Markovycha Novyts'koho, ukrains'koho filosafo, psykholooha, pedahooha. Tsentral'nyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv Ukrainy, m. Kyiv (TsDIAK Ukrainy), *Tsentral'nyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv Ukrainy, m. Kyiv (TsDIAK Ukrainy)*, https://cdiak.archives.gov.ua/v_do_215_narodzhennia_Oresta_Novytskoho.php. Data perehliadu: 14 sichnia 2024. (In Ukrainian)

До 215-ої річниці від дня народження Ореста Марковича Новицького, українського філософа, психолога, педагога. *Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України)*, https://cdiak.archives.gov.ua/v_do_215_narodzhenia_Oresta_Novytskoho.phr. Дата перегляду: 14 січня 2024.

Domans'ka, E. *Istoriia ta suchasna humanitarystyka: doslidzhennia z teorii znannia pro mynule*. Kyiv, 2012. (In Ukrainian)

Доманська, Е. *Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле*. Київ, 2012.

Elwert, G. Boundaries, cohesion and switching. On we-groups in ethnic, national and religious forms. *Bulletin de l'APAD*, № 10, 1995, <http://journals.openedition.org/apad/1111>. Accessed: 12 Jan. 2024. DOI: <https://doi.org/10.4000/apad.1111>

Faggionato, R. From a Society of the Enlightened to the Enlightenment of Society: The Russian Bible Society and Rosicrucianism in the Age of Alexander I. *The Slavonic and East European Review*, vol. 79, no. 3, 2001, pp. 459–487. DOI: <https://doi.org/10.1353/sec.2001.0170>

Holovaschenko, S. I. «Ukrains'ka Psaltyr» М. О. Maksymovycha iak fenomen vitchyznianoï bibleistyky: kil'ka zapytan' do tekstu. *Mahisterium. Istoryko-filosofski studii [Magisterium: Historical and Philosophical Studies]*, no. 23, 2006, c. 55–62. (In Ukrainian)

Головашенко, С. І. «Українська Псалтир» М. О. Максимовича як феномен вітчизняної біблеїстики: кілька запитань до тексту. *Магістеріум. Історико-філософські студії*, № 23, 2006, с. 55–62.

Hulia, N. Doslidzhennia istorii monastyriv ta soboriv u spadschyni М. О. Maksymovycha. In: *Zbirnyk prats' vseukrains'kykh maksymovychiv's'kykh chytan'*. Cherkasy, 2005, c. 163–170. (In Ukrainian)

Гуля, Н. Дослідження історії монастирів та соборів у спадщині М. О. Максимовича. In: *Збірник праць всеукраїнських максимовичівських читань*. Черкаси, 2005, с. 163–170.

Institut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho (IN NBUV), f. 32, op. 1, spr. 2481. Vypiski iz Biblii, 4 ark. (In Russian)

Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІН НБУВ), ф. 32, оп. 1, спр. 2481. Выписки из Библии, 4 арк.

IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 389. Ot pervyh lekcij 1834 goda, 42 ark. (In Russian)

ІН НБУВ, ф. 32, оп. 1, спр. 389. От первых лекций 1834 года, 42 арк.

IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 401. Zametki o evrejskoj slovesnosti, 4 ark. (In Russian)

ІН НБУВ, ф. 32, оп. 1, спр. 401. Заметки о еврейской словесности, 4 арк.

IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 402. O perevode Biblii. [Zametki o Biblii i Bogoslužebnykh knigah], 10 ark. (In Russian)

ІН НБУВ, ф. 32, оп. 1, спр. 402. О переводе Библии. [Заметки о Библии и Богослужебных книгах], 10 арк.

IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 403. 12 men'shih prorokov. Zametki, 12 ark. (In Russian)

ІН НБУВ, ф. 32, оп. 1, спр. 403. 12 меньших пророков. Заметки, 12 арк.

IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 462. Istorija russoj poezii. Vvedenie. [Lekcija], 8 ark. (In Russian)

ІН НБУВ, ф. 32, оп. 1, спр. 462. История русской поэзии. Введение. [Лекция], 8 арк.

IN NBUV, f. 32, op. 1, spr. 502. Smes'. Zametki o cheloveke, bogopoznanii, 21 ark. (In Russian)

ІН НБУВ, ф. 32, оп. 1, спр. 502. Смесь. Заметки о человеке, богопознании, 21 арк.

Khytrovs'ka, Yu. V. Istoriiia vynyknennia ta diial'nosti «Rosijs'koho biblijnoho tovarystva» (1812–1826). *Humanitarnyi zhurnal [Humanities Journal]*, no. 3–4, 2009, s. 28–32. (In Ukrainian)

Хитровська, Ю. В. Історія виникнення та діяльності «Російського біблійного товариства» (1812–1826). *Гуманітарний журнал*, № 3–4, 2009, с. 28–32.

Knyha pravyl sviatykh apostoliv, Vselens'kykh i Pomisnykh soboriv, i sviatykh ottsiv. Kyiv, 2008. (In Ukrainian)

Книга правил святих апостолів, Вселенських і Помісних соборів, і святих отців. Київ, 2008.

Kondakov, Ju. *Liberal'noe i konservativnoe napravlenija v religioznykh dvizhenijah v Rossii pervoj chetverti XIX veka*. Sankt-Peterburg, 2005. (In Russian)

Кондаков, Ю. *Либеральное и консервативное направления в религиозных движениях в России первой четверти XIX века*. Санкт-Петербург, 2005.

Korotkij, V. A., Bilen'kij, S. H. *Mykhajlo Maksymovych ta osvitni praktyky na Pravoberezhnij Ukraini v pershij polovyni XIX stolittia*. Kyiv, 1999. (In Ukrainian)

Короткий, В. А., Біленький, С. Г. *Михайло Максимович та освітні практики на Правобережній Україні в першій половині XIX століття*. Київ, 1999.

Korpaniuk, M. Uniats'ka tserkva, polemichna literatura ta tvorchist' hreko-katolyts'kykh pys'mennykiv v otsyntsi Mykhajla Maksymovycha. In: *Zbirnyk prats' vseukrains'kykh maksymovychiv's'kykh chytan'*. Cherkasy, 2005, s. 50–68. (In Ukrainian)

Корпанюк, М. Уніатська церква, полемічна література та творчість греко-католицьких письменників в оцінці Михайла Максимовича. In: *Збірник праць всеукраїнських максимовичівських читань*. Черкаси, 2005, с. 50–68.

Kutsyj, I. Mizh Rus'kym svitom ta Slov'ianschynoiu: tsyvilizatsijni obrazy u naukovij spadshyni Mykhajla Maksymovycha. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini [Historiographical Studies in Ukraine]*, вур. 26, 2016, с. 6–32. (In Ukrainian)

Куций, І. Між Руським світом та Слов'янщиною: цивілізаційні образи у науковій спадщині Михайла Максимовича. *Історіографічні дослідження в Україні*, вип. 26, 2016, с. 6–32.

Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. London, 2003.

Lastovs'kuj, V. Relihijnyj chynnyk Koliivschyny 1768 r. v otsintsi M. O. Maksymovycha. In: *Zbirnyk prats' vseukrains'kykh maksymovychiv's'kykh chytan'*. Cherkasy, 2005, с. 149–152. (In Ukrainian)

Ластовський, В. Релігійний чинник Коліївщини 1768 р. в оцінці М. О. Максимовича. In: *Збірник праць всеукраїнських максимовичівських читань*. Черкаси, 2005, с. 149–152.

Literatura Drevnej Rusi: Biobibliograficheskij slovar'. Sost. L. V. Sokolova, red. O. V. Tvorogova. Moskva, 1996. (In Russian)

Литература Древней Руси: Биобиблиографический словарь. Сост. Л. В. Соколова, ред. О. В. Творогова. Москва, 1996.

Maksymovych, M. A. *Kyev' iavylsia hradom velykym'... Vybrani ukrainoznavchi tvory*. Kyiv, 1994. (In Russian)

Максимович, М. А. *Київ є являється градом великимъ... Вибрані українознавчі твори*. Київ, 1994.

Maksymovych, M. O. Lyst pro filosofiiu. *Khronika-2000. Ukrains'kyj kul'turolohichnyj al'manakh [Ukrainian Cultural Studies Almanac]*, вур. 37–38, 2000, с. 397–401. (In Ukrainian)

Максимович, М. О. Лист про філософію. *Хроніка-2000. Український культурологічний альманах*, вип. 37–38, 2000, с. 397–401.

Maksymovych, M. A. *Sobranie sochinenij. T. 1. Otdel istoricheskij*. Kyiv, 1876. (In Russian)

Максимович, М. А. *Собрание сочинений. Т. 1. Отдел исторический*. Киев, 1876.

Maksymovych, M. A. *Sobranie sochinenij. T. 2: Otdely: istoriko-topograficheskij, arheologicheskij i jetnograficheskij*. Kyiv, 1877. (In Russian)

Максимович, М. А. *Собрание сочинений. Т. 2: Отделы: историко-топографический, археологический и этнографический*. Киев, 1877.

Maksymovych, M. A. *Sobranie sochinenij. T. 3: Jazykoznanie. Istorija slovesnosti*. Kyiv, 1880. Kyiv, 1880. (In Russian)

Максимович, М. А. *Собрание сочинений. Т. 3: Языкознание. История словесности.* Киев, 1880.

Markov, P. G. *Obshhestvenno-politicheskie i istoricheskie vzgljady M. A. Maksimovicha.* Kyiv, 1986. (In Russian)

Марков, П. Г. *Общественно-политические и исторические взгляды М. А. Максимовича.* Киев, 1986.

Novickij, O. *O pervonachal'nom perevode Svjashhennogo Pisanija na slavyanskij jazyk.* Kyiv, 1837. (In Russian)

Новицкий, О. *О первоначальном переводе Священного Писания на славянский язык.* Киев, 1837.

Ostriianyn, D. F. *Svitohliad M. O. Maksymovycha.* Kyiv, 1960. (In Ukrainian)

Острианин, Д. Ф. *Світогляд М. О. Максимовича.* Київ, 1960.

Pecherans'kuj, I. Mykhajlo Maksymovych iak filosof. *Mandrivets' [Wanderer]*, no. 3, 2010, 81–85. (In Ukrainian)

Печеранський, І. Михайло Максимович як філософ. *Мандрівець*, № 3, 2010, 81–85.

Pinchuk, Yu. A. (vidp. red.). *Mykhajlo Maksymovych i ukrains'ka istorychna nauka: Materialy kruhoho stolu, provedenoho v Instytutі istorii Ukrainy NAN Ukrainy 10 lystopada 2004 r. z nahody 200-richchia vid dnia narodzhennia M. O. Maksymovycha.* Kyiv, 2005. (In Ukrainian)

Пінчук, Ю. А. (відп. ред.). *Михайло Максимович і українська історична наука: Матеріали круглого столу, проведеного в Інституті історії України НАН України 10 листопада 2004 р. з нагоди 200-річчя від дня народження М. О. Максимовича.* Київ, 2005.

Pis'ma M. P. Pogodina, S. P. Shevyreva i M. A. Maksimovicha k P. A. Vjazemskomu 1825–1874 godov. Sankt-Peterburg, 1901. (In Russian)

Письма М. П. Погодина, С. П. Шевырева и М. А. Максимовича к П. А. Вяземскому 1825–1874 годов. Санкт-Петербург, 1901.

Psalmy, perelozhennye na ukrainskoe narechie Mihailom Maksimovichem. Moskva, 1859. (In Ukrainian)

Псалмы, переложенные на украинское наречие Михаилом Максимовичем. Москва, 1859.

Rosock, J. *Virtue, Commerce and History: Essays on Political Thought and History, Chiefly in the Eighteenth Century.* Cambridge, 1985.

Ryk, S. Problema liudyny j dusi u naukovij spadschyni M. Maksymovycha. V: V. P. Kotsur, V. V. Nimchuk, I. P. Stohnij (red.). *Ya syn svoho narodu. Naukova spadschyna Mykhajla Maksymovycha: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Do 200-richchia z dnia narodzhennia vchenoho)*. Kyiv, 2006, s. 308–323. (In Ukrainian)

Рик, С. Проблема людини й душі у науковій спадщині М. Максимовича. В: В. П. Коцур, В. В. Німчук, І. П. Стогній (ред.). *Я син свого народу. Наукова спадщина Михайла Максимовича: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (До 200-річчя з дня народження вченого)*. Київ, 2006, с. 308–323.

Sakhniuk, O. S. Teorii metafory. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiia»: serii «Filolohiia» [Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University: Philology Series]*, вуп. 6 (74), 2019, s. 30–33. (In Ukrainian)

Сахнюк, О. С. Теорії метафори. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*, вип. 6 (74), 2019, с. 30–33. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2021-2571X75-05>

Saunders, D. *The Ukrainian Impact on Russian Culture 1750–1850*. Edmonton, 1985.

Schelling, F. *Ideas for a Philosophy of Nature as Introduction to the Study of This Science*. Cambridge, 1988.

Schmidt, R. J. Cultural Nationalism in Herder. *Journal of the History of Ideas*, vol. 17, no. 3, 1956, pp. 407–417.

Shevchenko-Savchyns'ka, L. Rol' klasychnoi osvity u formuvanni M. Maksymovycha iak naukovtsia. V: *Henial'nyj spodyvzhnyk kozats'kykh rodiv Maksymovychiv i Tymkivs'kykh: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. III Maksymovychivs'ki chytannia, Pereiaslav-Khmel'nyts'kuj, 6–8 zhovtnia 2011 r. Korsun'-Shevchenkivs'kuj*, 2011, с. 126–134. (In Ukrainian)

Шевченко-Савчинська, Л. Роль класичної освіти у формуванні М. Максимовича як науковця. В: *Геніальний сподвижник козацьких родів Максимовичів і Тимківських: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. III Максимовичівські читання, Переяслав-Хмельницький, 6–8 жовтня 2011 р. Корсунь-Шевченківський*, 2011, с. 126–134.

Shmihor, T. Krytychni pohliady na pereklad ta ukrains'ka kul'tura XVIII — XIX st. *Inozemna filolohiia [Foreign Philology]*, вуп. 131, 2018, с. 81–91. (In Ukrainian)

Шмігер, Т. Критичні погляди на переклад та українська культура XVIII — XIX ст. *Іноземна філологія*, вип. 131, 2018, с. 81–91.

Skinner, Q. Meaning and Understanding in the History of Ideas. *History and Theory*, vol. 8, 1963, pp. 3–53. DOI: <https://doi.org/10.2307/2504188>

Stohnij, I., Kuts, V. *Filosofs'ki ta estetychni pohliady Mykhajla Maksymovycha*. V: V. P. Kotsur, V. V. Nimchuk, I. P. Stohnij (red.). *Ya syn svooho narodu. Naukova spadschyna Mykhajla Maksymovycha: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Do 200-richchia z dnia narodzhennia vchenoho)*. Kyiv, 2006, s. 323–331. (In Ukrainian)

Стогній, І., Куц, В. Філософські та естетичні погляди Михайла Максимовича. В: В. П. Коцур, В. В. Німчук, І. П. Стогній (ред.). *Я син свого народу. Наукова спадщина Михайла Максимовича: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (До 200-річчя з дня народження вченого)*. Київ, 2006, с. 323–331.

Tolochko, O. P. *Maksymovych versus Pohodin*. V: *Ukraina i Rosiia v istorychnij retrospektyvi*, t. 1. Kyiv, 2004, s. 331–344. (In Ukrainian)

Толочко, О. П. Максимович versus Погодін. В: *Україна і Росія в історичній ретроспективі*, т. 1. Київ, 2004, с. 331–344.

Velychenko, S. *National History as Cultural Process: A Survey of the Interpretations of Ukraine's Past in Polish, Russian, and Ukrainian Historical Writing from the Earliest Times to 1914*. Edmonton, 1992.

Yas', O. V. *Istoryk i styl'. Vyznachni postati ukrains'koho istoriopysannia u svitli kul'turnykh epokh (pochatok XIX — 80-ti roky XX st.)*, ch. 1. Kyiv, 2014. (In Ukrainian)

Ясь, О. В. *Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX — 80-ті роки XX ст.)*, ч. 1. Київ, 2014.

Yas', O. V. *Ratsional'ne ta irratsional'ne v naukovij tvorchosti Mykhajla Maksymovycha. Heneza [Genesis]*, no. 1, 2006, s. 51–63. (In Ukrainian)

Ясь, О. В. *Рациональне та ірраціональне в науковій творчості Михайла Максимовича. Генеза*, № 1, 2006, с. 51–63.

Yeremieiev, P. V. «Proty nenavysnoho papizmu»: obrazy katolytsyzmu u pratsiakh Mykhajla Maksymovycha. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Istoriia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filososfs'ki nauky [V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin «History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences»]*, vyp. 36, 2023, s. 5–17. (In Ukrainian)

Єремєєв, П. В. «Проти ненависного папізму»: образи католицизму у працях Михайла Максимовича. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*, вип. 36, 2023, с. 5–17.

Yeremieiev, P. V. *Relihijni obrazy u naukovykh robotakh Mykhajla Maksymovycha. Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Istoriia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filososfs'ki nauky [V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin «History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences»]*, vyp. 35, 2022, s. 51–66. (In Ukrainian)

Еремєєв, П. В. Релігійні образи у наукових роботах Михайла Максимовича. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*, вип. 35, 2022, с. 51–66.

Pavlo Yeremieiev

Candidate of History, Associate Professor

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: p.v.eremeev@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0300-2645>

RECEPTION OF BIBLICAL TEXTS IN THE UNPUBLISHED WRITINGS OF MYKHAYLO MAKSYMOVYCH FROM THE HOLDINGS OF THE INSTITUTE OF MANUSCRIPTS OF THE V. I. VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE

The article considers the presence and role of biblical images in the unpublished writings of Mykhaylo Maksymovych (1804–1873), a prominent Ukrainian intellectual and the first rector of Kyiv University, with a focus on the connection between Maksymovych's perception of the Bible and his socio-political and philosophical views. The study draws on the methodological approaches of the Cambridge school of intellectual history, theory of metaphors, and Georg Elwert's concept of 'we-groups.' Based on the analysis of the scholar's papers preserved at the Institute of Manuscripts of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, the study shows that Maksymovych linked the evangelical image of the Word as the second hypostasis of the Holy Trinity with the specifics of man's written expression, while simultaneously drawing a parallel between the image of the 'word' (slovo) and the term 'Slavs.' Maksymovych perceived the imagery of the Great Flood and the Tower of Babel as factual episodes in the history of the human race. As a follower of Friedrich Schelling, he tried to harmonize his own studies in the fields of natural history, history, and philology with biblical historiosophy. The article shows the influence of Romanticism on the reception of biblical images in the writings of Maksymovych. Based on Apostle Paul's antithesis between the Spirit and the Letter, Maksymovych symbolically connects the image of the Spirit with 'Holy Rus', and the image of the Letter with the West. In his considerations on the history of Slavic translations of the Bible, Maksymovych was influenced by the contemporary discussion on the need to translate the Holy Scriptures into modern languages, as well as by the philosophical and socio-political developments

of the first half and middle of the 19th century. The article finds similarities in the views of Maksymovych and Orest Novitsky on the history of Slavic translations of the Bible and shows how characterizations of the Bible found in Maksymovych's lecture notes from the mid-1830s were later reflected in his published works.

Keywords: Mykhaylo Maksymovych, Bible, religion, historiography, intellectual history, Ukraine, Eastern Europe, images.

Текст надійшов до редакції 20.09.2024.

The text was received by the editors 20.09.2024.

Текст затверджено до друку 21.11.2024.

The text is recommended for printing 21.11.2024.